

PAULINA OSZAJCA, ZBIGNIEW BELA

Wydział Farmaceutyczny CM UJ, Muzeum Farmacji

Ulisses Aldrovandi, jego kolekcja przyrodnicza oraz związki z polskimi uczonymi (Część 1)

ABSTRACT

Ulisse Aldrovandi, his collection of natural exhibits and his relations with Polish scientist (Part 1)

Born in Bologna, educated at Bologna and Padua universities, Ulisse Aldrovandi (1522–1605), is generally known as a naturalist and biologist, the author a great work: *Natural History*, in which he aimed to contain his entire knowledge of nature. Aldrovandi was a man of very receptive mind, thoroughly educated and thus he was appointed to various offices throughout his life. He was the Head of the Chair of Natural Sciences at the Bologna University. He contributed to the opening of the municipal botanical garden of which he was the director for many years. While holding the office of Protomedicus, he compiled the first Bologna's pharmacopoeia which is still binding in the city. He spent most of his free time and funds on travelling and collecting materials for his *Natural History*. His steadily growing collection of books, manuscripts, drawings and natural exhibits was displayed in his own house and was available to visitors. In his last will, Aldrovandi bequeathed his natural collection and library to the Senate of Bologna which transferred the collection to the Municipal Palace. The surviving exhibits and prints are now kept at the Palazzo Poggi and the University Library in Bologna.

Keywords: Ulisse Aldrovandi, Marcin Fox, 16th-century collections of natural exhibits, naturalists, encyclopaedists

Słowa kluczowe: Ulisses Aldrovandi, Marcin Fox, szesnastowieczne kolekcje przyrodnicze, naturaliści, encyklopedyści

Wstęp

W jednym z artykułów zawartych w *Szkicach z dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego* Henryk Barycz nazwał Ulissego Aldrovandiego człowiekiem uniwersalnym, porównywanym ze względu na poziom posiadanej wiedzy i wszechstronność z samym Arystotelesem¹. Urodzony w Bolonii Aldrovandi był lekarzem, archeologiem, filologiem, grecystą oraz hebraistą, a także filozofem i historykiem, chociaż w historii zapisał się przede wszystkim jako przyrodnik i autor niedokończonych, a mimo to imponującej w swych rozmiarach, historii naturalnej świata, na którą składać się miało trzydzieści tomów. Za życia uczonego wydano ich cztery², kolejne ukazały się już po jego śmierci, w latach 1606–1668. Napisanie historii naturalnej wiązało się z koniecznością posiadania ogromnej wiedzy przyrodniczej, co Aldrovandi uczynił, gromadząc początkowo w swoim domu, a następnie w pomieszczeniach Pałacu Miejskiego (*Palazzo Pubblico*) książki oraz okazy przyrodnicze. Przez 56 lat swojej naukowej działalności naturalista kolekcjonował minerały, obiekty archeologiczne, botaniczne, etnograficzne, zoologiczne, rękopisy, rysunki roślin, ptaków i innych zwierząt, w tym fantastycznych.

Szczupły fragment tej ogromnej kolekcji przechowywany jest obecnie w bolońskiej Bibliotece Uniwersyteckiej (*Biblioteca Universitaria*) oraz eksponowany w salach bolońskiego Pałacu Poggich (*Palazzo Poggi*). W kolekcji Aldrovandiego znaleźć można też okazy pochodzące z terenów Polski, których pozyskanie było możliwe dzięki kontaktom z polskimi uczonymi i podróżnikami.

Ulisses Aldrovandi w kronice Fantuzziego

Autorem biografii Aldrovandiego jest osiemnastowieczny pisarz Giovanni Fantuzzi³. Ulisses urodził się w Bolonii 11 września 1522 roku w rodzinie notariusza i jednocześnie sekretarza Senatu Bolońskiego – Teseo Aldrovandiego. Jego matka, Veronica Marscalchi, była kuzynką Ugo Boncompagniego, późniejszego papieża Grzegorza XIII.

¹ H. Barycz, *Profesor krakowski współpracownikiem wielkiego przyrodnika* [w:] *Szkice z dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1933, s. 44–57.

² U. Aldrovandi, *Ornithologiae hoc est de avibus historiae libri XII* (Bolonia 1599), *Ornithologiae tomus alter cum indice copiosissimo variarum linguarum* (Bolonia 1600), *De animalibus insectis libri septem, cum singulorum iconibus ad vivum expressis* (Bolonia 1602), *Ornithologiae tomus tertius, ac postremus. Cum indice copiosissimo variarum linguarum* (Bolonia 1603).

³ G. Fantuzzi, *Memorie della vita di Ulisse Aldrovandi*, Bolonia 1774. Kronikarz opierał się głównie na autobiografii naturalisty, przechowywanej obecnie w Bibliotece Uniwersyteckiej w Bolonii (*Miscellaneo Aldrovandiano* 97, s. 647–670). Autobiografia została ponownie zredagowana przez L. Frati z okazji 300-lecia śmierci uczonego. Zob. ed. A. Baldacci, *Intorno alla vita e alle opere di Ulisse Aldrovandi. Studi*. Per il III centenario dalla morte di Ulisse Aldrovandi, Bolonia 1907. Prace dotyczące życia i działalności uczonego dostępne są głównie w języku włoskim. Nieliczne opracowania polskie (np. H. Barycz, zob. przypis 1) i anglojęzyczne (np. G. Olmi, zob. przypis 18) dotyczą przede wszystkim okoliczności powstawania ogromnej kolekcji przyrodniczej oraz powstawania *Historii Naturalnej*, pomijając niezwykle ciekawe fragmenty biografii Aldrovandiego dotyczące koneksji rodzinnych, burzliwej młodości naturalisty, czy informacji o piastowanych przezeń urzędach.

Ulisses miał piątkę rodzeństwa, trzy siostry oraz dwóch braci, starszego Floriana i młodszego Achillesa. Ojciec Ulissesa zmarł zanim chłopiec ukończył siódmy rok życia. Od najmłodszych lat Ulisses wykazywał zamiłowanie do wiedzy i poznawania świata, co zmanifestował w wieku dwunastu lat, udając się bez wiedzy matki w podróż do Rzymu. Po czterech miesiącach wrócił do rodzinnego miasta i rozpoczął studia matematyczne; błyskotliwy umysł pozwolił mu opanować arytmetykę w osiem miesięcy, a nie, jak to zwykle bywało, pięć lat. Korzystając z nabytej wiedzy, pracował jako księgowy w składach towarowych w Bolonii i Brescii. Dorywcze zajęcia przerwały kolejne podróże: do Rzymu, Loreto⁴, hiszpańskiego Santiago de Compostella i do Fisterra (od *finis terrae* oznaczający koniec Ziemi), uważanej w tym czasie za najbardziej wysunięty na zachód punkt Europy. Powróciwszy do Bolonii, poświęcił się studiom z zakresu prawa i literatury. W roku 1542 widniał już w rejestrze bolońskich notariuszy. Zamiast jednak podjąć dalsze studia w zakresie prawa, wyjechał do Padwy, gdzie uczył na kursy z zakresu filozofii, matematyki i medycyny⁵. W roku 1549 wrócił do Bolonii. Podejrzany o herezję, został aresztowany i przewieziony do Rzymu, gdzie po wyborze nowego papieża Juliusza III, został uwolniony. Przymusowy pobyt w Rzymie umożliwił Aldrovandemu zbadanie starożytnych rzymskich budowli, a wyniki swoich obserwacji zawarł w dziele pt. *Le antichità de la città di Roma. Brevissimamente raccolte da chiunque ne ha scritto, ò antico ò moderno* (Wenecja 1556). W tym czasie zaprzyjaźnił się z profesorem uniwersytetu w Montpellier, naturalistą i anatomem, Guillaume'em Rondeletem, który szczególnie interesował się botaniką i zoologią. Rondelet był też autorem wielkiego traktatu na temat fauny morskiej⁶. Prawdopodobnie pod wpływem i za namową Rondeleta oraz włoskiego lekarza i historyka Paola Giovio, Aldrovandi zaczął gromadzić i preparować różne okazy ryb, które stały się zalążkiem jego przyszłego muzeum⁷. Do grona uczonych, którzy wywarli wpływ na młodego Bolończyka, zaliczyć można jeszcze profesora bolońskiego i padewskiego Lucę Ghini, twórcę pierwszego znanego zielnika (*hortus siccus*) i założyciela miejskiego ogrodu botanicznego⁸. We wrześniu 1553 roku Ulisses uzyskał stopień doktora filozofii i medycyny na Uniwersytecie Bolońskim, a w grudniu tego samego roku rozpoczął tam nauczanie logiki. Kilkanaście miesięcy później prowadził już wykłady z filozofii przyrody, by wreszcie, w latach 1556 i 1557, zostać jednym z dwóch wykładowców botaniki medycznej. W roku 1561 został pierwszym profesorem Katedry Nauk Przyrodniczych w Bolonii⁹. W wieku 41 lat poślubił osiemnastoletnią Paulę Macchiavelli, która jednak zmarła krótko po ślubie. Ponownie ożenił się w roku 1565

⁴ G. Fantuzzi, *Memorie della vita...*, s. 6. Aldrovandi zwiedzał w Loreto (Włochy) słynne sanktuarium *Santa Casa di Loreto*.

⁵ G. Montalenti, *Aldrovandi, Ulisse* [w:] *Dizionario Biografico degli Italiani*, t. 2, Rzym 1960, s. 118–124.

⁶ G. Rondelet, *Libri de piscibus marinis in quibus verae piscium effigies expressae sunt*, Lyon 1554.

⁷ G. Fantuzzi, *Memorie della vita...*, s. 13–14.

⁸ Odkrycie Nowego Świata i pojawienie się na rynkach Europy nowych, nieznanych wcześniej ziół było impulsem do zakładania ogrodów botanicznych. Ogrody te planowano według określonego schematu. Podział na cztery części był związany z czterema znanymi w tym czasie kontynentami, Europą, Ameryką, Afryką i Azją (Australia została odkryta w XVIII wieku). Zob. F. Spaggiari, *Giacomo Zanoni botanico montecchiese*, Reggio Emilia 2010, s. 15–16.

⁹ Łac. *Lectura philosophiae naturalis ordinaria de fossilibus, plantis et animalibus*.

z Franciszką Fontana. Miał z nią dwoje dzieci, które zmarły w bardzo młodym wieku¹⁰. W roku 1568 z inicjatywy Ghiniego oraz Aldrovandiego powstał w Bolonii ogród botaniczny¹¹, wymieniany jako czwarty najstarszy w Europie¹². Oprócz tego, że był uniwersyteckim wykładowcą, Aldrovandi był też członkiem bolońskiego Kolegium Medyków (*Collegio dei Medici*), mimo że sam nie praktykował medycyny, oraz pełnił od 1563 roku urząd protomejdyka¹³. Dzięki jego staraniom zostało ułożone Antidotarium Bolońskie (urzędowy miejski lekospis), wydane w drukarni Giovanniego Rossi w 1574 roku¹⁴. Rok później doszło do głośnego sporu pomiędzy Ulissem a aptekarzami bolońskimi, związanego ze sposobem przygotowywania teriaku¹⁵, który doprowadził do wykluczenia Aldrovandiego z kolegium na kilka lat. Już wtedy Aldrovandi cieszył się sławą wielkiego uczonego i ostatecznie bolońscy doktorzy medycyny oraz aptekarze musieli przyznać mu rację. Dopomogły też koneksje rodzinne łączące go z papieżem Grzegorzem XIII¹⁶. Kilka lat później, podczas epidemii grypy w 1579 roku, kolegium wyznaczyło Aldrovandiego do wydawania zaleceń prewencyjnych.

W trakcie całego dorosłego życia Aldrovandi odbywał liczne podróże, które miały na celu gromadzenie eksponatów przyrodniczych i wymianę myśli z europejskimi uczonymi. Jeśli gdzieś nie dotarł, starał się utrzymywać kontakty z osobami z zagranicy,

¹⁰ G. Fantuzzi wspomina jeszcze o nieślubnym synu Aldrovandiego o imieniu Achille, który jednak zmarł w młodym wieku na skutek obrażeń po upadku z tarasu. Wypadek zdarzył się w 1577 r. Aldrovandi pisał wtedy o „gwałtownej” śmierci „jedynego potomka i jedynej nadziei” (wł. *la morte immatura, e violenta della mia u nica prole, unica speranza mia*). Zob. G. Fantuzzi, *Memorie della vita...*, s. 48.

¹¹ Początkowo ulokowano go na dziedzińcu pałacowym tuż przy głównym placu miejskim, ale w 1587 r. został przeniesiony w inne miejsce. Zob. R. Scabavini, R. Palmieri, *La storia verde di Bologna: strutture, forme e immagini di orti, giardini e corti*, Bologna 1990, s. 7.

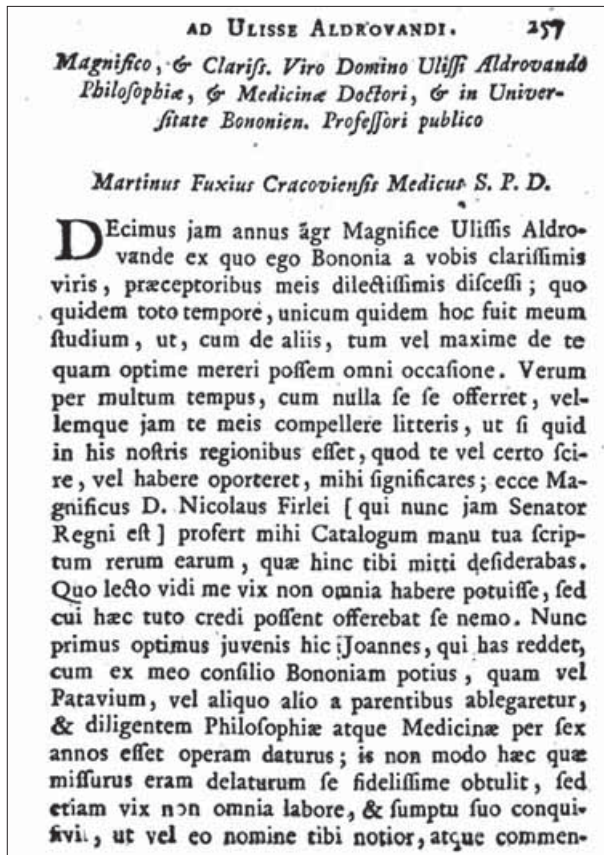
¹² Za najstarszy uważa się ogród botaniczny w Pizie (ufundowany w lecie 1543 r.), następnie w Padwie (ufundowany 7 lipca 1545 r.) i we Florencji (ufundowany 1 grudnia 1545 r.). Zob. A. Chiarugi, *Le date di fondazione dei primi Orti Botanici del Mondo*, „Giornale botanico italiano” 1953, vol. 60 (4), s. 785–839.

¹³ Protomejdyk to włoski termin określający jednego z urzędników Protomejdykatu (*Protomedicato*). Urząd Protomejdykatu składał się z dwóch protomejdyków (*Protomedici*) i tzw. przełożonego Kolegium Medyków (*Priore*), sekretarza (*Cancellario*; funkcję tę pełnił notariusz Kolegium Medyków) i Woźnego (*Bidello*). Bolońscy protomejdyki i przełożony kolegium urzędowali w każdy czwartek w sali fakultetu Sztuk Wyzwolonych, zwanej *Foro Protomedicato*, rozstrzygając spory dotyczące jakości leków oraz kontrowersje związane z niewłaściwą opłatą za leki, leczenie lub szkodliwą bądź nieskuteczną terapię. Opis spraw sądowych z Protomejdykatu przedstawiła G. Pomata w książce *La promessa di guarigione: malati e curatori in antico regime*, Laterza 1994. Do głównych zadań protomejdyka należała ocena umiejętności lekarzy i aptekarzy, nadzorowanie ich działalności, jakości leków prostych i złożonych oraz ustalanie każdego roku taksy, czyli cen poszczególnych leków.

¹⁴ Kolejne edycje ukazywały się w Bolonii w 1606, 1615, 1641, 1674, 1750, 1766 oraz 1770 r., a także w Wenecji, w 1790 r.

¹⁵ Najpopularniejszym przepisem na teriak, jaki można znaleźć we wszystkich europejskich farmakopeach publikowanych w okresie od XVI do XVIII w., był przepis cytowany z traktatu Galena *O antidotach*. Skład teriaku podawał Galen za Andromachosem Starszym, lekarzem cesarza Nerona. Zalecał go jako uniwersalny lek na wszelkiego rodzaju zatrucia, także jako lek profilaktyczny, ale też środek na przewlekły ból głowy, głuchotę, słaby wzrok, kamienie nerkowe, wrzody i dyzenterię. Przepis liczył 64 składniki, wśród których najważniejsze było mięso zmięso oraz opium.

¹⁶ A. Andreoli, *Ulisse Aldrovandi e Gregorio 13. (e la teriaca)* [w:] *Strenna storica bolognese*, Bologna 1961, s. 11–19.



Il. 1. Fragment listu Marcina Foxa do Ulissesa Aldrovandiego, przedrukowany w kronice Funtuzziego. Źródło: G. Fantuzzi, *Memorie della vita di Ulisse Aldrovandi*, Bologna 1774, s. 257

które przybywały do Bolonii na studia lub w celu zwiedzania miasta. Spośród Polaków kontaktował się m.in. z Mikołajem Firlejem i Marcinem Foxem¹⁷.

Karierę wykładowcy zakończył około 1600 roku, ale po przejściu na uniwersytecką emeryturę nadal pozostawał dyrektorem miejskiego ogrodu botanicznego. Zwolniony z części obowiązków, mógł wreszcie zabrać się do wydawania swoich dzieł, składających się na wielką historię naturalną. Gromadzona latami kolekcja przyrodnicza była Aldrovandiemu niezbędna do zredagowania wielkiego dzieła, gdyż, jak uważał, w pozyskiwaniu wiedzy przyrodniczej najważniejsza jest obserwacja dostarczonych okazów, którą przedkładał nad relacje innych badaczy¹⁸. G. Olmi podkreśla także nowatorski

¹⁷ T. Bieńkowski, *Wiedza przyrodnicza w Polsce w wieku XVI*, Wrocław 1985, s. 40–41.

¹⁸ G. Olmi, *Ulisse Aldrovandi – observation at first hand (1522–1605)* [w:] ed. R. Huxley, *The Great Naturalists – From Aristotle to Darwin*, London 2007, s. 59–62.

charakter studiów przyrodniczych Bolończyka, związany z wiernym zilustrowaniem opisywanych obiektów przy użyciu technik temperowych i akwarelowych¹⁹.

10 listopada 1603 roku Aldrovandi spisał testament, przekazując Senatowi Bolońskiemu swą pokaźną kolekcję, książki, rękopisy, rysunki i szkice, natomiast swojej żonie Francesce rzeczy osobiste i meble. Zmarł 4 maja 1605 roku, został pochowany w krypcie rodowej w kościele św. Stefana.

Kolekcje przyrodnicze Aldrovandiego

Nowe odkrycia geograficzne wzbudziły u uczonych doby renesansu potrzebę gromadzenia i systematyzowania wiedzy o otaczającym świecie. Początki kolekcjonerstwa nowożytnego sięgają II połowy XV wieku i wiążą się z florenckim rodem Medyceuszów²⁰. W XVI i XVII wieku rozwijały się szczególnie gabinety przyrodnicze, „muzea nauki – repozytoria techniki, osobliwości etnograficznych i naturalnych cudów”²¹, jak ten założony przez Aldrovandiego, mający odzwierciedlać model świata. Muzeum funkcjonowało początkowo jako kolekcja prywatna, usytuowana w jednym z pomieszczeń należącego do Aldrovandich pałacu niedaleko placu św. Stefana. Zbiory, udostępniane osobom zainteresowanym, znajdowały się w sali przylegającej do prywatnego *studio* uczonego.

Swoją kolekcję, jak już wspomniano, znacznie powiększoną w trakcie życia, Aldrovandi zapisał Senatowi Bolońskiemu, o czym mówi jego, cytowany przez Fantuzziego, testament²². W testamencie znalazł się zapis dotyczący jego żony, Franciszki (zm. 1617), której uczonego pozostawił zarząd nad całym majątkiem²³. Jej też polecił dokończenie prac

¹⁹ Uczony zgromadził łącznie około 8000 rysunków, z czego do dziś zachowało się blisko 3000 i są przechowywane obecnie w Bibliotece Uniwersyteckiej w Bolonii. Aldrovandi część z nich otrzymał, ale większość wykonał, samodzielnie instruując opłacanych przez siebie malarzy, rysowników i drzeworytników. Właśnie te rysunki stanowią, zdaniem G. Olmiego, najbardziej innowacyjny aspekt naukowej działalności Aldrovandiego. *Ibidem*, s. 62.

²⁰ Pierwsze muzea miały charakter prywatny i były niewielkich rozmiarów. Te mieszczące kolekcje sztuki – malarstwa, rzeźby, złotnictwa i ceramiki – nazywano *guardaroba* (duża szafa), natomiast gabinety przyrodnicze, gromadzące eksponaty szczególnie osobliwe (kurioza) z zakresu wytworów człowieka i przyrody były nazywane *studiolo* (małe studio). Czasami używano nazw wymiennie, albo tworzone nowe – przykładowo kolekcja Aldrovandiego określana była jako *museo*, *studio*, *teatro*, *microcosmo*, *archivio*. Zob. P. Findlen, *The Museum: Its Classical Etymology and Renaissance Genealogy* [w:] ed. B.M. Carbonell, *Museum Studies. An Anthology of Contexts*. Second Edition. Chichester 2012, s. 23–45.

²¹ P. Findlen, *Possessing nature: museums, collecting, and scientific culture in early modern Italy*. Berkeley, Los Angeles, London 1996, s. 2.

²² Testament został spisany przy łóżku zmożonego chorobą uczonego. Aldrovandi zmarł dwa lata później. G. Fantuzzi, *Memorie della vita...*, s. 67–85.

²³ „Wspomniana Franciszka na mocy zastrzeżonych upoważnień zarządza całym finansami, rozwiązuje i zawiera” [umowy] (w oryginale: *Regimen omnes expensas per dictam Illustriss. D. Franciscam, praemissorum vigore, solvere, et restituere*). Franciszka otrzymywała także wszelkie prawa do wniesionego przez siebie posagu, czyli „ruchomości, sprzętów, klejnotów i innych kosztowności” (w oryginale: *Cui etiam Magn. D. Franciscæ pro restitutione suarum Dotium jure legati, reliquit suas Dotes habitas, ut apparere dixit in Instrumento Dotali, ac etiam eidem reliquit omnia, et quaecumque mobilia, ornamenta, apparatus, gemmas, et alia etiam pretiosiora cujuscumque qualitatis, et conditio-*

związanych z wydaniem pozostałych jego dzieł²⁴. Po śmierci Franciszki cały majątek Aldrovandiego poza wspomnianą kolekcją i biblioteką miał przejść w ręce jego siostrzeńców, Alessandro oraz Giuliano, dzieci z małżeństwa siostry Aldrovandiego, Lukrecji, z Giuseppem Griffonim²⁵.

W testamencie Aldrovandi tłumaczył, dlaczego nie zapisał zbiorów swoim naturalnym spadkobiercom:

Biorąc pod uwagę wielki trud i wydatki, które nieustannie ponosiłem przez pięćdziesiąt sześć lat i ponoszę wciąż, i dedykując zawsze każdą rzecz na chwałę Bogu oraz [czyniąc] na użyteczność Uczonych współczesnych i dawnych [...] mając prawowitych i naturalnych spadkobierców²⁶, a nie chcąc powierzać [tymże] pieczy nad wieloma moimi trudami tego teatru natury i mojej Biblioteki uniwersalnej ksiąg, tak drukowanych, jak i rękopisów, i tych przeznaczonych do druku [...] Mając więc te sprawy wiele razy poddane przemyśleniom, zostawiam ten mój drogi skarb i trudy Regimentowi Bolońskiemu pięćdziesięciu Senatorów.

W testamencie mowa też o dużych nakładach finansowych, które naturalista poniósł, pracując nad rozszerzeniem kolekcji:

Wydałem wszystkie moje przychody na wiele podróży do różnych krajów przez wszystkie czas mego życia, a także na różne rzeczy przywiezione z rozmaitych części Europy, na książki każdego rodzaju nauk, koniecznych do moich dzieł, na malarzy, rysowników, rzeźbiarzy utrzymywanych w moim domu przez wiele lat, na trzech doświadczonych pisarzy, na wypłaty, i chcąc, by wielkie moje trudy zdały się po mojej śmierci na honor i użytek miasta, a nie chcąc by poszły na marne; wybrałem na spadkobierców tego Muzeum i Biblioteki druków oraz dzieł przeze mnie spisanych Najświetniejszy Senat Bolonii²⁷.

nis, quae ubique erunt, et reperientur, neque in morte, et die mortis dicti Excell. D. Testatoris facta). Miała też otrzymywać od władz miasta (*Regimen*) wypłatę w wysokości 10 złotych skudów miesięcznie (w oryginale: [...] *quolibet mense scuta decem donec, et quoad naturaliter vixerit, cui Illustriss. D. Francisca dicta scuta decem singulo, et quolibet mense donec naturaliter vixerit, ut supra reliquit*). *Ibidem*, s. 70–71.

²⁴ Franciszka Fontana jest autorką wstępu do dzieła Aldrovandiego pt. *De reliquis animalibus exanguibus libri quatuor* wydanego w Bolonii w 1606 r.

²⁵ W momencie spisania testamentu Aldrovandi nie miał żyjących potomków. W testamencie spadkobiercami całości majątku uczynił Aldrovandi siostrzeńców, Alessandro oraz Giuliano Griffoni ([...] *etiam quoad plenam proprietatem D. Alexandrum, et Julianum fratres, et filios olim D. Joseph de Griffonibus ipsus D. Testatoris Nepotes sibi haeredes universales fecit, instituit, nominavit, et esse voluit aequaliter, et aequis portionibus, et omni meliori modo, quo jure fieri potuit, et potest*). Mogli oni otrzymać spadek dopiero po śmierci żony Aldrovandiego. *Ibidem*, s. 73–74.

²⁶ Użyto tu włoskiego terminu *figliuoli* odnoszącego się do męskich potomków. Jednakże w momencie spisania testamentu Aldrovandi nie miał synów. Spadkobiercami majątku, poza wspomnianą kolekcją i biblioteką, byli siostrzeńcy uczzonego, do których najprawdopodobniej odnosi się ten fragment.

²⁷ Oryginały tekst: *Considerando le gran fatiche, et spese, che ho continuamente fatte in cinquantasei anni, et faccio di continuo, dirizzando sempre ogni cosa ad onor di Dio, et utilità de' Studiosi presenti, e posteri [...] qualunque avessi avuti figliuoli legittimi, e naturali, di non volerli far padroni delle tante mie fatiche in questo teatro di natura, et della mia Biblioteca universal di libri, tanto stampati, quanto scritti a penna, e da stamparsi [...] Avendo dunque queste cose molte volte fra me stesso considerate, lascio questo mio sì caro tesoro, et fatiche al Reggimento di Bologna de cinquanta Senatori [...] ho speso tutte le mie entrate in tutto il tempo della vita mia in far tanti viaggi in vari paesi, in pagamenti di varie cose venutemi da varie parti d'Europa, in libri d'ogni sorte di scienza necessarj nelle varie mie composizioni, in pittori, in designatori, et intagliatori mantenuti in casa mia*

W testamencie Aldrovandi dokładnie sprecyzował, jak powinna wyglądać ekspozycja pozostawionych przez niego zbiorów. Prosił o wybór odpowiedniego miejsca, najlepiej w którymś z pałaców miejskich: „w Pałacu, lub w innym miejscu, w czterech lub pięciu jasnych i pięknych salach na moje Muzeum i Bibliotekę we wskazanym układzie, wraz z moim obrazem...”²⁸. Nad wejściem do muzeum miał znaleźć się napis: *Ulissis Aldrovandi Museum rerum naturalium, & Bibliotheca librorum compositorum ab eo, & ab aliis*. Samo Studio miało być podzielone według schematu podanego w testamencie:

[...] w pierwszej sali znajdują się wszystkie Księgi, to jest rysunki i zielniki ze spreparowanymi roślinami, oraz inne moje dzieła pisane ukończone oraz nieukończone. Drugą salę zapełnią wszystkie Książki drukowane w porządku numerycznym, obecne w rejestrze Biblioteki. Trzecia sala będzie przeznaczona na wszystkie rzeczy naturalne, dołączone do mozaiki i muru na drewnianych stelażach. Czwarta sala będzie na wszystkie Tablice, które znajdują się w dziewięciu szafach, częściowo rzeźbione, z ptakami, skałami, po części tylko oznaczonymi, umieszczając tutaj jeszcze dwie szafy z Mineralami [...]²⁹

W roku 1603 powiększoną i rozświetloną w Europie kolekcję, zgodnie z wolą Aldrovandiego oraz za zgodą Senatu Bolońskiego, zdecydowano się przenieść do otwartego dla szerszej publiczności Pałacu Miejskiego (*Palazzo Pubblico*)³⁰. Znacznie większa powierzchnia, którą miał do dyspozycji, pozwoliła Ulissesowi na uporządkowanie zgromadzonych przez siebie eksponatów zgodnie z własnym zamysłem. Uporządkował je, rozdzielając rękopisy, rysunki i szkice oraz wysuszone rośliny³¹ od drukowanych

per tanti anni, tre scrittori intelligenti, col salario, et però volendo, che tante mie fatiche seguano dopo la mia morte in onore, et utile della Città, nè possino andar in nulla; ho eletto per conservazione di questo Museo, et Libreria de' Libri stampati, et Opere da me composte, di lasciar l'Illustriss. Senato di Bologna.

²⁸ Oryginalny tekst: *in Palazzo, o in altro luogo quattro, o cinque Stanze lumiose, e belle per il mio Museo, et Libreria per accomodarlo con l'ordine sudetto con il mio Ritratto*. Za G. Fantuzzi, *Memorie della vita...*, s. 84.

²⁹ *Ibidem*, s. 78. Tekst oryginalny: *qual Studio dovrà essere diviso nelle stanze con l'ordine seguente: Primieramente per tutti i Libri, cioè dipinti al vivo, e delle erbe agglutinate, e tutte le altre opere mie scritte a penna finite, e non finite. La seconda stanza sia di tutti li Libri stampati secondo l'ordine del loro numero, che sono tutti registrati nella loro Biblioteca. La terza stanza sia di tutte le cose naturali attaccate parte al tessello, al muro, nelle scasse, et a cornici. La quarta sia di tutte le Tavole, che sono negli armari, che sono nove, parte intagliate, come gli uccelli, e pietre, e parte solo designate, mettendo ancora in cotesta stanza quei due armari delli Minerali.*

³⁰ W ogrodach pałacowych mieścił się ogród botaniczny założony przez Aldrovandiego. Pałac (*Palazzo Pubblico* lub *Palazzo Comunale*) znajdujący się przy głównym placu miejskim był siedzibą legata. Ze względu na znaczne ilości zużywanej wody kardynał Gaetani zlecił w 1587 r. przebudowę ogrodów pałacowych i postawienie w nich wielkiej cysterny, która miała zasilać ogród i pałac. Koszty robót pokrył Senat Boloński, przeznaczając na ten cel 2000 lirów. Autorem planów przebudowy był architekt Francesco Teribilia. W czasie prac budowlanych ogród botaniczny został przeniesiony na posesję zakupioną przez Senat w 1587 r. i znajdującą się nieopodal bramy św. Stefana (*Porta di Strada S. Stefano*). Przeniesienie ogrodu w miejsce odległe od szkół uniwersyteckich sprawiło, że studenci przestali uczestniczyć w zajęciach praktycznych i obiekt stracił na znaczeniu. Aldrovandi zarządzał ogrodem do 1600 r., na następcę zaś wyznaczył Holendra Giovanniego Cornelio Wterverio, swego wiernego ucznia. G. Fantuzzi, *Memorie della vita...*, s. 53–59.

³¹ Istotną zasługą Aldrovandiego było wykonanie zielnika liczącego ponad 5000 zasuszonych i skatalogowanych w piętnastu tomach roślin, głównie z okolic Bolonii. Ulisses rozpoczął katalogowanie

ksiąg, a także większe eksponaty naturalne od mniejszych. W ostatniej sali umieścił skamieniałości, kamienie szlachetne, fragmenty skał i minerały oraz osobliwe nasiona w 66 pudełkach eksponowanych w szafach w ostatnim pomieszczeniu *Studio Aldrovandi* i opatrzył podpisami, które lokowały obiekty w określonym miejscu szerokiego pola wiedzy³². Kolekcję Aldrovandiego, będącą jednym z najstarszych muzeów historii naturalnej, liczącą łącznie blisko 18 tysięcy eksponatów (*diversità di cose naturali*) oraz 7 tysięcy zasuszonych roślin sam uczony nazywał „teatrem” albo „mikrokosmosem natury”³³. W ciągu istnienia muzeum Aldrovandi prowadził też księgi pamiątkowe, do których wpisywały się odwiedzające muzeum osobistości. Uczony pragnął, aby tradycja ta była kontynuowana także po jego śmierci³⁴.

Zwiedzając kolekcję Aldrovandiego w 1664 roku, John Ray zauważył, że jest przechowywana w pałacu kardynała legata, zwanego też Pałacem Gonfaloniera (*Palazzo del Gonfaloniero*). Pałac³⁵, o którym mowa, był siedzibą reprezentującego władzę papieską legata oraz gonfaloniera, reprezentanta bolońskiego Senatu. Eksponaty umieszczono w części rzadko rezydującego w Bolonii legata, adaptując łącznie 6 pomieszczeń zgodnie z ostatnią wolą uczonego. Zbiory przeniesiono tam w 1617 roku³⁶. W 1696 roku muzeum zyskało kolejne sale, odchodząc coraz bardziej od pierwotnych założeń koncepcyjnych fundatora. W pierwszej sekcji znajdowała się kolekcja Aldrovandiego, w drugiej i trzeciej biblioteka, dalej studio wicelegata oraz kolekcja jednego z gonfalonierów, Ferdinando Cospì (1606–1686)^{37, 38}. W opracowaniu zatytułowanym *Museo Cospiano: annesso a quello del famoso Ulisse Aldrovandi e donato alla sua patria dall' illustrissimo signor Ferdinando Cospì* (Bologna 1677) znajduje się przedstawienie gabinetu, na którym widać karła Sebastiano Biavati, będącego swoistym żywym ‘ekspo-

roślin ok. 1551 r. Zielnik ten jest uznawany za najstarszy tego typu zabytek na świecie. Zob. A. Biancastella, A. Ubrizsy Savoia, A. Tosi, *L'erbario di Ulisse Aldrovandi: natura arte e scienza in un tesoro del Rinascimento*, Bologna 2003.

³² P. Findlen, *Possessing nature...*, s. 122.

³³ Ed. R. Simili, *Il teatro della natura di Ulisse Aldrovandi*, Bologna 2001, s. 20.

³⁴ Jak wyżej, s. 84. W testamentie zapisał: „Chciałbym, aby ci Panowie i Uczeni, którzy zwiedzili i będą zwiedzać Muzeum po [mojej] śmierci, kontynuowali imienne wpisy w moich dwóch księgach przeznaczonych do tego...”. (Tekst oryginalny: *Mi piacerà ancora, che quei Signori, et Uomini letterati, quali hanno visitato, et visiteranno il Museo dopo la morte, ancora continuano di scrivere il loro nome nelli miei duoi libri destinati a questo...*).

³⁵ Współcześnie nazywane Pałacem Miejskim (*Palazzo Comunale*) lub *Palazzo d'Accursio*.

³⁶ Archivio Stato di Bologna (ASBo), *Assunteria di Studio; Diversorum*; 10 n. 6 (*Carte relative allo Studio Aldrovandi*). Za: P. Findlen, *Possessing nature...*, s. 124.

³⁷ Opis Williama Bromleya z lat dziewięćdziesiątych XVII w., zamieszczony w *Remarks Made in Travels Through France and Italy*, informuje, że kolekcja Aldrovandiego, złożona z 712 osobliwości naturalnych w szklanych buteleczkach wraz z opisem znajdowała się w pierwszej sali. W następnych było *studio* ksiąg, rękopisy oraz sala z kolejnymi osobliwościami.

³⁸ Ferdinando Cospì (1606–1686), senator i gonfalonier należący do bolońskiej rodziny patrycjuszowskiej, swoją okazałą kolekcję przyrodniczą przekazał Senatowi Bolońskiemu 23 czerwca 1660 r. Opis tej kolekcji znajduje się w katalogu *Breve descrizione del Museo Cospiano* (Bologna 1667), cytowanym w *Raccolta di opere riguardanti Bologna nella biblioteca di Raimondo Ambrosini* (Bologna 1908) na s. 98.

natem³⁹ i strażnikiem muzeum³⁹. Kolekcja Cospiego została umieszczona przy zbiorach Aldrovandiego po jego śmierci⁴⁰.

Późniejsze dzieje kolekcji

Muzeum mieściło się w Pałacu Miejskim aż do roku 1742, kiedy Senat, posiadając aprobatę papieża Benedykta XIV, który sam wzbogacił kolekcję o kilka cennych eksponatów, zdecydował się przenieść kolekcje Aldrovandiego i Cospiego do Instytutu Nauk (*Istituto delle Scienze*) mieszczącego się w Pałacu Poggich. Fundatorem Instytutu, otwartego w roku 1714, był Luigi Ferdinando Marsili (1658–1730), który także ofiarował swoją kolekcję naukową Senatowi Bolońskiemu⁴¹. Przeniesienie zbiorów Cospiego nastąpiło w roku 1743, Aldrovandiego zaś w 1749. Katalogowaniem, przenoszeniem oraz porządkowaniem eksponatów zajmował się profesor historii naturalnej i ówczesny dyrektor muzeum Pałacu Poggich, Giuseppe Monti (1682–1760), który także wzbogacił zbiory o własne eksponaty⁴². Zbiory znacznie ucierpiały podczas inwazji francuskiej pod koniec XVIII wieku, kiedy część ksiąg oraz manuskryptów, jak i cennych eksponatów przyrodniczych została wywieziona do Paryża i zdeponowana w Bibliotekach Ogrodu Botanicznego (*Jardin de Plantes*) oraz Bibliotece Narodowej (*Bibliothèque Nationale*). Kolekcję, częściowo uszkodzoną i zdekompletowaną, zwrócono na mocy porozumień kongresu wiedeńskiego zawartych w 1815 roku⁴³.

W latach 1846–1852 zbiory zostały po raz kolejny przeniesione, tym razem do Pałacu Malvezzi, gdzie zajęły łącznie 16 sal. Translokacje zbiorów przyczyniły się do dalszego pomniejszenia oraz przemieszania kolekcji, zwłaszcza że w 1859 roku została podzielona, stając się załącznikiem trzech odrębnych muzeów uniwersyteckich – Mineralogii, Geologii i Zoologii⁴⁴. Ponowne zainteresowanie zbiorami naturalisty jako odrębną kolekcją nastąpiło w II połowie XIX wieku za sprawą pierwszego profesora nowo utworzonej bolońskiej Katedry Geologii, Giovanniego Capellini. On właśnie odnalazł w magazynach obiekty pochodzące pierwotnie z muzeum Aldrovandiego i wyeksponował je w sali Muzeum Geologii i Paleontologii, zatytułowawszy kolekcję *Tribuna Aldrovandi*. Capellini starał się zrekonstruować dawny wygląd kolekcji, spełniając tym

³⁹ Z. Hanafi, *The Monster in the Machine: Magic, Medicine, and the Marvelous in the Time of the Scientific Revolution*, Durham 2000, s. 86.

⁴⁰ C. Sarti, *The geology collections in Aldrovandi's Museum* [w:] ed. G.B. Vai, W. Cavazza, *Four Centuries of the Word geology – Ulisse Aldrovandi 1603 in Bologna*, Bologna 2003, s. 153–167.

⁴¹ B. Vai, *Aldrovandi's Will: introducing the term "Geology" in 1603* [w:] ed. G. Battista, W. Cavazza, *Four Centuries of the Word geology...*, s. 65–110.

⁴² Opracowanie Montiego pozwala częściowo odtworzyć rozmieszczenie eksponatów w Pałacu Miejskim. Aby zapobiec przemieszaniu się kolekcji, badacz oznaczał przenoszone eksponaty etykietami z odpowiednimi symbolami. Przykładowo część kolekcji Aldrovandiego posiadała skrót MM (*Musaeum Metallicum*). C. Sarti, *The geology collections...*, s. 156.

⁴³ O dziejach kolekcji we Francji pisała w swojej pracy magisterskiej M. Haxhiraj. Zob. M. Haxhiraj, *Ulisse Aldrovandi, il museografo*. Praca magisterska, Università di Bologna, Facoltà di Lettere e Filosofia, Bologna 2010.

⁴⁴ A. Ceregato, D. Scarponi, *Il Museo Geologico Giovanni Capellini*. „Annali di storia delle università italiane” 2000, n. 4, s. 175–176.

samym zapisaną w testamencie ostatnią wolę naturalisty. W roku 1907, w trzydziestą rocznicę śmierci Aldrovandiego, odnalezione przez Capelliniego obiekty wraz z tymi pochodzącymi z muzeów zoologicznego i botanicznego, które zidentyfikowano jako należące do szesnastowiecznej kolekcji, przeniesiono z powrotem do Pałacu Poggich. Inauguracja nowego muzeum odbyła się 13 czerwca 1907 roku. Z pierwotnych zbiorów przyrodniczych ocalało zaledwie kilka procent eksponatów. Na podstawie katalogów opracowanych przez Montiego w XVIII wieku oszacowano, że już podczas przenosin w roku 1749 do Pałacu Poggich kolekcja była znacznie uszczuplona⁴⁵. Zachowane rękopisy, akwarele, rysunki i drzeworyty naturalisty zdeponowano w sąsiadującej z pałacem Bibliotece Uniwersyteckiej.



⁴⁵ Przykładowo w XVI w. Aldrovandi zgromadził około 10 000 eksponatów zakwalifikowanych jako „geopaleontologiczne”. W 1749 r. do Instytutu Nauk przeniesiono tylko około 2000 tych obiektów. Natomiast we współcześnie odtworzonej kolekcji znajduje się już jedynie ok. 200 takich obiektów (ok. 2% oryginalnej kolekcji). C. Sarti, *The geology collections...*, s. 157–158.